

32. Правительственное распоряжение. О горном управлении южной России // ГЗЛ. – 1893. – № 4. – С. 1459–1461.
33. Правительственное распоряжение. Положение о постоянной совещательной конторе железных заводчиков // ГЗЛ. – 1891. – № 15. – С. 1303–1304; 1892. – № 20. – С. 1510.
34. **Тиме И. А.** Иностранные капиталы / И. А.Тиме // ГЗЛ. – 1899. – № 3. – С. 3663.
35. **Тиме И. А.** Современное положение нашего южного горнозаводского дела, его светлые и темные стороны / И. А. Тиме // ГЗЛ. – 1898. – № 18. – С. 3483–3486.
36. **Турченко Ф.** Південна Україна: модернізація, світова війна, революція / Ф. Турченко, Г. Турченко. – К. : Генеза, 2003. – 304 с.
37. **Хромов П. А.** Экономическое развитие России / П. А. Хромов. – М. : Наука, 1967. – 535 с.
38. **Шляхов О. Б.** Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : моногр. / О. Б. Шляхов – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – 244 с.

Надійшла до редколегії 02.12.2013

УДК 94 (477.63)(092) «1900/1903»

О. В. Дриганюк

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**КАТЕРИНОСЛАВСЬКИЙ ГУБЕРНАТОР Ф. Е. КЕЛЛЕР
ТА ЙОГО ПОГЛЯДИ НА ВИРІШЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ
ТА ПОЛІТИЧНИХ ПРОБЛЕМ РЕГІОНУ**

Висвітлено погляди катеринославського губернатора Ф. Е. Келлера на вирішення економічних та політичних проблем регіону.

Ключові слова: губернатор, Катеринославська губернія, аграрне питання, протиурядова пропаганда, з'їзд губернаторів.

Освещены взгляды екатеринославского губернатора Ф. Э. Келлера на решение экономических и политических проблем региона.

Ключевые слова: губернатор, Екатеринославская губерния, аграрный вопрос, антиправительственная пропаганда, съезд губернаторов.

Кінець XIX ст. в історії Російської імперії відзначається спробами проведення контрреформ, прийняттям та запровадженням законопроектів, які наділяли генерал-губернаторів і судово-поліцейські інстанції надзвичайними повноваженнями для здійснення більш суворого контролю за діяльністю політичних організацій та антимонархічних рухів. Результатом цього став той факт, що на місцях все частіше почали використовуватися методи надзвичайного управління, коли вся відповідальність за придушення різного роду заворушень, соціальних виступів та опозиційної діяльності лягала на плечі губернатора [10, с. 27–28].

У зазначений період Катеринославська губернія перебувала у досить невігідних умовах, оскільки тут спостерігалася постійна ротація вищого керівництва, а отже, відсутньою була політична стабільність. Все це суттєво ускладнювало становище місцевої влади адже саме від умілого та ефективного керівництва з боку губернатора багато в чому залежав «спокій» у регіоні. І саме цей аспект становить значний інтерес у діяльності Федора Едуардовича Келлера, який керував губернією у перші роки XX ст.

Зазначимо, що постає графа як відомого військового та державного діяча висвітлювалася у довідкових, енциклопедичних виданнях та у спогадах сучасників [3, с. 638; 8; 11; 12, с. 60; 14; 16; 17, с. 193]. Історіографія ж питання є досить обмеженою та представлена статтями таких дослідників як С.І. Світленко, В.І. Лазебник, В. Мороз, Л. Ганошенко [4; 11; 15]. Однак ці роботи переважно присвячені становленню графа Ф. Е. Келлера як військового діяча та висвітленню його ролі у громадському та соціокультурному житті краю. Тож виникає необхідність докладного аналізу діяльності Федора Едуардовича Келлера в економічній та соціально-політичній царині, власне тих заходів, які пропонувалися ним для вирішення аграрного питання, подолання екстремізму та анархізму, налагодження соціального миру в краю, що і є метою автора цієї статті.

Джерельну базу нашого дослідження склали щорічні Всепідданіші звіти губернатора імператору, а також постанови Катеринославських губернських земських зборів за період керівництва губернією графом Ф. Е. Келлером [1; 2; 13; 14].

Граф Ф. Е. Келлер народився у серпні 1850 р. і походив з курляндських дворян. Його батько, граф Едуард Федорович Келлер (1819–1903 рр.), зробив досить вдалу політичну кар'єру. У 1858–1863 рр. він

був мінським цивільним губернатором, а з 1863 р. обіймав посаду сенатора.

Майбутній катеринославський губернатор, генерал-лейтенант граф Федір Едуардович Келлер розпочав службу у Кавалергардському полку. В 1876 р. добровольцем вступив до сербської армії, яка воювала проти турецьких військ, а згодом брав участь у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр., за що був удостоєний ордену Св. Георгія 4-го ступеня. Із 1878 р. він обіймав посаду начальника штабу болгарського земського війська. У 1882–1890 рр. Ф. Келлер командував лейб-гвардією 4-м Стрілецьким Імператорської Фамілії батальйоном, а з 1890 р. завідував мобілізаційною частиною Головного управління козацьких військ. Із 1893 до 1899 р. був директором Пажеського корпусу в Петербурзі [3].

Граф Ф. Е. Келлер очолив Катеринославщину 20 квітня 1900 р. При цьому коло його обов'язків було вкрай широким [5, с. 95]. Він опікувався питаннями благополуччя громадян та благоустрою територій, охороною сільських місцевостей від карних злочинців, організовував періодичні з'їзди начальників поліції та земських начальників, сприяв розвитку просвітницьких та благодійних установ, кількість яких на початку ХХ ст. збільшилася на Катеринославщині майже вдвічі [4, с. 230; 8, с. 178–179]. Однак головними напрямками його діяльності все ж можна вважати спроби поліпшити стан народного господарства та підтримання політичної стабільності в регіоні.

Так, у своїй діяльності граф Ф. Е. Келлер багато уваги приділяв вирішенню земельного питання як ключового для сталого економічного розвитку краю. Адже слід звернути увагу на той факт, що розміри земельних наділів селян губернії протягом 1880–1900 рр. зменшилися в середньому з 3,6 до 2,3 десятин на душу [7, с. 17]. У 1893 р. на Катеринославщині, за тогочасними статистичними даними, існувало 12 308 безземельних селянських дворів, що складало 6,8 % їх загального числа [7, с. 17]. У свою чергу чинник аграрного перенаселення суттєво позначився на матеріальному становищі селян Катеринославської губернії, призводив до зростання їх економічних скрут.

Аналізуючи причини такого становища, Ф. Е. Келлер у доповіді Миколі II зазначав, що у зв'язку із дробленням первинних наділів та приростом населення, збільшенням життєвих потреб селян, виснаженням ґрунту та за неможливості суттєво поліпшити культуру землеробства, селянські наділи у більшості випадків не могли забезпечити нормального існування селянської родини, надати їй необхідні мож-

ливості для сплати податків. Тож губернатор коментував, що в більшості випадків сільське населення, якщо задовольнялося лише своїми наділами, незабаром перетворювалося на пролетаріат [1; с. 10]. У зв'язку з цим Ф. Е. Келлер пропонував не вишукувати якісь засоби щодо збільшення селянських земельних наділів, а створити умови, коли б праця селянина могла бути застосована не лише для оброблення своєї ділянки. У цьому випадку, на його думку, першорядне значення мав розвиток обробної промисловості. І Катеринославська губернія могла слугувати для цього наочним прикладом. У своєму звіті за 1901 р. начальник краю зазначав, що у тих повітах, де існування і можливість селянства ґрунтувалося не виключно на рільництві, а була можливість застосування його праці на виробництві, становище хліборобів було значно кращим [1, с. 9].

Ще одним заходом для вирішення аграрного питання Ф. Е. Келлер вважав поступовий перехід від общинного до подвірного землеволодіння. А отже, губернатор пропонував у своєму звіті імператору переглянути деякі законоположення, які могли б полегшити вихід селян з общини. Звідси, наголошував Ф. Е. Келлер, виникне клас дрібних власників і «посилиться консервативний елемент у країні». «До того ж, – вказував губернатор, – перехід від общинного до приватного володіння, певно мав би значення у виховному сенсі, оскільки сприяв би розвитку серед народу почуття власності, а отже – поваги до чужого добра» [1, с. 9].

Слід підкреслити, що начальник губернії також акцентував увагу на необхідності запобігти подальшому дробленню земельних наділів селян, оскільки це призводило до виникнення маси слабких господарств. Позитивний приклад в цьому плані Ф. Е. Келлер бачив у системі землекористування, яка існувала в менонітських колоніях регіону. Зокрема, граф у своїх звітах підкреслював: «Завдяки первісній організації землекористування в колоніях, що продовжує існувати і до цього часу, основні 60-тидесятинні наділи зберігаються» і саме цим «колонії зобов'язані своїм квітучим станом і можливістю брати із землі доходи, які для звичайних селянських громад недосяжні» [1, с. 10]. Крім того, щоб подолати земельний голод, Ф. Е. Келлер пропонував розвивати переселенську справу. «Навіть, якщо б це вимагало значних витрат від скарбниці, – наголошував губернатор, – то витрати ці не перевищили б тих мільйонів, які Уряд щорічно витрачає безвідплатно на допомогу населенню за найменшого неврожаю», а разом з цим це посприяло б «правильному розселенню дійсно потребуючих землі селян та водночас швидкому поживавленню пустошей Сибіру» [1, с. 11].

Таким чином, можна зробити висновок, що, розглядаючи шляхи вирішення земельного питання в регіоні, губернатор пропонував варіанти, які надалі фактично склали основу Столипінської аграрної реформи 1906 р.

Разом з тим, слід зазначити, що губернаторство Ф.Е. Келлера припало на складний період, коли країна вступила у смугу економічної та політичної кризи. На початку ХХ ст. загострюються конфлікти між владою і трудящими верствами населення. Так, у цей час Катеринославщиною прокотилася хвиля страйків, мітингів та демонстрацій [4, с. 232]. У 1900 р. у губернії відбулося 23 виступи робітників та студентів, у 1901 р. їх було 10, у 1902 р. – 13, у 1903 р. – 23 страйки та заворушення. Переважно вони мали соціально-економічну спрямованість (вимоги поліпшення умов праці та підвищення зарплати). Утім, мали місце і виступи політичного характеру [18, с. 5–45]. Серед них слід згадати демонстрацію, яка відбулася в губернському центрі 15 грудня 1901 р. У ній брало участь 5 тис. робітників, ремісників і студентів, які на знак протесту проти реакційної політики царизму пройшли містом під червоним прапором, вигукуючи гасла «Хай живе політична свобода!» та «Геть самодержавство!». При зіткненні з військовими та поліцією декілька осіб було поранено, 63 – заарештовано [18, с. 16]. При цьому губернатор особисто дав розпорядження на побиття людей, а потім сам визначав терміни ув'язнення демонстрантів [6, с. 287]. Тож не випадково, що у своєму звіті у Петербург за 1901 рік Ф. Е. Келлер підкреслював: «Звітний, 1901-й, рік для ввіреної мені Вашою Імператорською Величністю Катеринославської губернії виявився надзвичайно несприятливим як у економічному відношенні, так і в сенсі збільшення інтенсивності протиурядової та соціальної пропаганди, наслідком якої були неодноразові спроби проведення вуличних демонстрацій, заворушення в тюрмах, досить часте розкидання прокламацій все більш обурливого змісту» [1, с.1]. При цьому Ф. Е. Келлер звертав увагу на посилення революційного руху серед учнівської та студентської молоді. Останнє спочатку проявилось у формі «пасивного співчуття – припинення занять» у Катеринославському вищому гірничому училищі, а потім – «відкритою участю студентів у протиурядових вуличних демонстраціях». При підготовці цих демонстрацій, підкреслював губернатор, «підбурювачі намагалися залучити до участі в них фабрично-заводських робітників, переконуючи останніх у спільності їх інтересів з інтересами учнівської мо-

лоді, і єврейство – включенням до програми своїх реформ положення про рівноправність євреїв» [1, с. 14].

Крім того, Ф. Е. Келлер зазначав у своєму звіті, що особливі зусилля революційних агітаторів, зокрема, представників соціал-демократичної партії були спрямовані «на села, фабрику і навіть казарми в надії ускладнити заходи адміністрації численністю маленьких вогнищ пропаганди і частими, хоча і незначними, спалахами заворушень». Зокрема, за даними губернатора, пропагандисти намагалися вселити в селянство віру, що «імператор сам визнає правильним передачу селянам поміщицьких земель, але що здійсненню такої передачі протидіють дворяни, наближені до трону, Міністри та чиновники, які не виконують цього розпорядження» [1, с. 14–16].

Ще одне джерело небезпеки для стабільності в регіоні Ф. Е. Келлер вбачав у спільному перебуванні у в'язницях карних злочинців та політичних в'язнів, що, у свою чергу, ставало певною «школою» для підготовки нових агітаторів [2, с. 18–19]. Так, він повідомляв імператорові Миколі II: «Співжиття і невідворотне постійне спілкування політичних з іншими арештантами... є доволі небезпечним для громадського порядку. Адже за повної неможливості абсолютно роз'єднати арештантів зазначених двох категорій в'язниці ставали казенними аудиторіями для антиурядової пропаганди, «вогнищами революційної зарази», коли «професори соціал-демократичної та інших крамольних наук мали повну можливість протягом багатьох місяців, інколи двох-трьох років, ґрунтовно підготувати своїх слухачів до майбутньої ролі розповсюджувачів цих ідей в народі [2, с. 19–20].

Слід звернути увагу й на те, що Ф. Е. Келлер на посаді губернатора Катеринославщини проявив себе як досить далекоглядний та досвідчений адміністратор-керівник. Так, у своєму звіті за 1902 р. він пропонував певні заходи щодо посилення дієвості функціонування виконавчої влади. При цьому Ф. Келлер звертав увагу на те, що у багатьох губерніях, особливо суміжних та подібних за умовами життя, фактично існували однакові потреби, визрівали однаково нагальні питання, які вимагали тих або інших заходів з боку губернської адміністрації. Відповідно Ф. Е. Келлер пропонував узгоджувати ці дії, адже, лише це, на його думку, могло привести до серйозних результатів у стриманні революційної пропаганди, у продовольчій справі, у боротьбі проти аграрних заворушень і т. п. Найдієвішим же шляхом для реалізації цього плану Федір Едуардович вважав влаштування порайон-

них з'їздів губернаторів. Зокрема він ініціював проведення першого подібного з'їзду в Катеринославі в 1904 р. [2, с. 24].

«На з'їздах губернатори, – підкреслював він, – могли б спільно вирішувати, які саме питання мали загальне значення для всього району і домовлятися про одночасну доповідь про них у Всепадданіших звітах» [2, с. 25]. Без сумніву важливим Ф. Е. Келлер вважав і налагодження ефективної взаємодії різних гілок влади в губернії, що, зокрема, проявилось у його зверненнях та пропозиціях до місцевих земських установ. Так, виступаючи в грудні 1900 р. на чергових губернських земських зборах, губернатор наголошував: «Мені хотілося висловити вам, як я розумію наші взаємовідносини. Я перш за все ніяк не можу погодитися з можливістю будь-якої невідповідності завдань адміністрації і земства. Я найгарячішим чином протестую проти такого погляду: якщо така упереджена підозрілість до адміністрації з боку земських діячів зустрічалася, на жаль, у деяких губерніях, то я переконаний, що це могло бути лише результатом непорозумінь. Цілі і завдання земства і адміністрації однакові, і я вважаю, що головна умова для плідної спільної роботи як взагалі, так і в даному випадку, полягає у взаємній довірі...» [13, с. 4]. Саме цих поглядів граф Ф. Е. Келлер дотримувався за весь період свого керівництва краєм.

Таким чином, можна зробити висновок, що одним із ключових напрямів політики Ф. Е. Келлера на посту катеринославського губернатора було забезпечення дієвого функціонування аграрного сектора, налагодження плідної співпраці з органами місцевого самоврядування в губернії, боротьба з протиурядовою пропагандою та причинами її виникнення.

Зрештою, можна лише припустити, яким би був результат починань генерал-лейтенанта Келлера для розвитку краю. Але з початком російсько-японської війни 1904 р. Ф. Е. Келлер залишив свою посаду і добровольцем вирушив на фронт [8, с. 176; 14, с. 1–4].

Бібліографічні посилання

1. Всеподанейший отчет Екатеринославского губернатора за 1901 г. – 16 с.
2. Всеподанейший отчет Екатеринославского губернатора за 1902 г. – 25 с.
3. **Волков С. В.** Генералитет Российской империи: энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II. Том II (Л-Я) / С. В. Волков. – М. : ЗАО изд-во Центр полиграф, 2010. – 831 с.

4. Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області: історичні нариси : у 2 т. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2009. – Т. 1. – 448 с.
5. Екатеринославский адрес-календарь, 1915 год : Изд. Губ. Тип. – 1915.
6. Історія міста Дніпропетровська / за наук. ред. А. Г. Болебруха. – Д. : Грані, 2006. – 596 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К., Голов. ред. Укр. рад. енцикл. 1969. – 958 с.
8. Календарь-ежегодник «Приднепровье» и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1914 год. – Екатеринослав : Тип. Губ. Правления, 1914 г.
9. **Лазебник В. І.** Невідомий Катеринослав. Науково-методичне видання / В. І. Лазебник; вступне слово Н. Капустіної – Д. : «Дніпрокнига», 2012. – 448 с.
10. **Лысенко Л. М.** Губернаторы и генерал-губернаторы Российской империи (XVIII – начало XX века) / Л. М. Лысенко. – М. : изд-во МПГУ, 2001. – 358 с.
11. **Мороз В.** Губернатор-подвижник і доброволець-герой / В. Мороз // Наше місто. – 2005. – 27 авг. – № 123 – С. 12.
12. Немцы России: энциклопедия: Т 2.: К-О./ ред. кол. : В. Карев (пред.ред-кол.) и др. – М. : «ЭРН», 2004. – 747 с.
13. Постановления Екатеринославского губернского Земского Собрания XXXV очередной 1900 года сессии с 1-го по 12-е декабря включительно. – Екатеринослав: Типография Губернского Земства, 1901 г. – 210 с.
14. Постановления Екатеринославского чрезвычайного Губернского Земского Собрания 26-29 февраля 1904 года с приложениями к ним. – Екатеринослав : Типография Губернского Земства, 1904 г. – 331 с.
15. **Світленко С.** Катеринославський губернатор Ф. Е. Келлер (сторінки біографії) / С. Світленко, Л. Ганошенко // Борисфен. – 1994. – № 3 (33). – С. 13–14.
16. Собрание Екатеринославского научного Общества 9-го октября 1904 г., посвященное памяти члена Научного Общества графа Ф. Э. Келлера. – Екатеринослав: Типография Губернского земства, 1904.
17. **Федорченко В. И.** Дворянские роды, прославившие Отечество: Энциклопедия дворянских родов / В. И. Федорченко. – Красноярск: БОНУС, М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 464 с.
18. Хроника революционного рабочего движения на Украине (1900–1917). Справочник. – К. : Наук. думка, 1987. – 374 с.

Надійшла до редколегії 23.12.2013